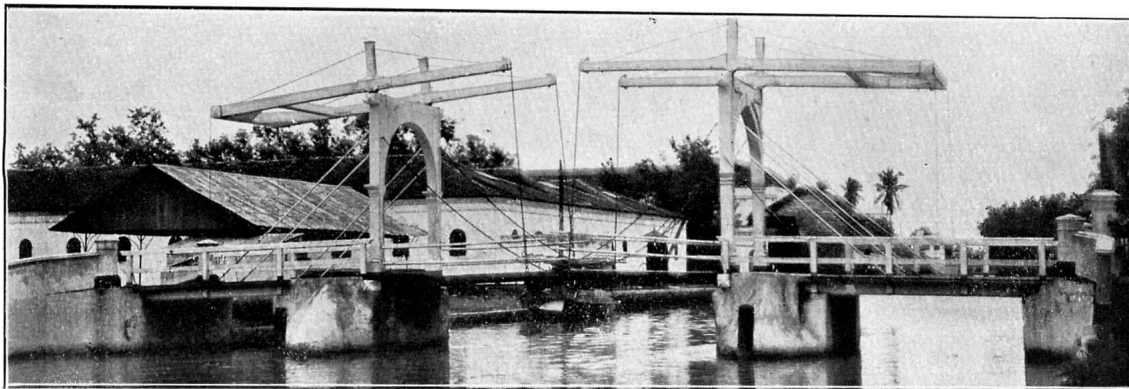

Afb. 10.

Oud-Batavia. Brug over de Grootte Rivier.

EUROPEESCHE HUIZEN TE BATAVIA

DOOR S. KALFF.

II.

Voor de slaven was dit trottoir verboden terrein; de Europeanen konden er vrijelijk gebruik van maken zonder dat zij dezelfde risico liepen als op het trottoir vóór het Stadhuis; dat na 9 ure 's avonds alleen door den schildwacht betreden mocht worden, en dat zijn „loopplaats” uitmaakte. Deze had het recht den onvoorzichtige, die zich op dit pad van graauwen arduinsteen waagde, met zijn piek op een dracht slagen te onthalen, zonder aanzien des persoons; en Bataviasche oudgasten maakten hiervan gebruik om den nieuweling een „koopje” te bezorgen. Valentyn vertelt daarvan:

„Ik kenne een Heer van zeer veel aanzien, die als Raad van Justitie pas op Batavia gekomen, en nog onkundig van deze gewoonte zynde, eendragt weg had eer hy 't wist, en de Heer, die hy by zig had, een oud mede-lid van dien Raad, had hem, ik geloove met opzet, geen woord er af gezegt, gaande stillekens en tydig buiten de steenen en wat ter zyden af op 't plein, om gelegenheid te hebben van daarover eens hertelyk by zig zelve te lagchen”. Aan deze uit de 17de eeuw dagteekenende huizen oordeelde men glasruiten in de vensters minder noodig dan jalouzieën. De laatsten waren noodwendig om het felle licht en de felle hitte af te kee-

ren, de eersten werden vrij algemeen vervangen door gevlochten rotan. Het was meer de mode dan de behoefte, die omtreeks de helft der 18de eeuw de Engelsche schuiframen met glazen ruitjes invoerde, en de rotanvensters in onbruik deed raken. Deze laatsten waren meer in overeenstemming geweest met 's lands wijs; ze werden zoowel aan de Portugeesche als aan de inlandsche huizen gevonden. Uit den inventaris van het huis Bodjong te Samarang, opgemaakt ten jare 1809, bleek dat tot het ameublement van de groote zaal behoorden: rotanramen met nangkinsche gordijnen. In de Molukken, waar de oude gebruiken der Nederlanders zooveel langer stand hielden dan op Java, trof men dit rotanvlechtwerk allerwege aan, zelfs in de kerkramen. Het huis, door den predikant Valentyn op Ambon bewoond, had „raamen van Rotang, zeer cierlyk als de Haagsche Spaanse stoelen gevlogten, maar veel lichter (luchtiger) gelyk ook in 't gemeen de vensters van alle huizen van zulke Rotang-raamen in plaats van glaasen voorzien zijn.”

Deze ruime en geriefelyke woning, welke met „schoone Galderyen en fraeje Balusters” prykte, bezat een zaal, die zesendertig voet in 't vierkant had en daarnaast een tuin van honderd en vijftig voet in 't vierkant. Tydens Multatuli als assistent resident op Ambon vertoefde, geloofde hy in hetzelfde huis te wonen; althans de straat en de afmetingen, door den nauwkeurigen kroniekschrijver in zijn groot werk opgegeven, kwamen geheel

Afb. 11.

Compagnieskamer in het Bat. Museum.

overeen. Tot den inboedel behoorde o.a. een groote tafel met marmeren blad, die daar by menschenheugenis altyd gestaan had, zoodat Multatuli zich wel eens afvroeg of wellicht aan diezelfde tafel de „neerstige predikant” eenmaal gezeten had, de bouwstoffen verzamelende voor zijn *Ouden Nieuw Oost-Indiën*.

Aan sommige huizen te Batavia, uit eene latere periode dagteekenende, maar nog naar hollandsch model gebouwd, werd eenige architectonische versiering ten koste gelegd. Aldus het eenvoudig, maar deftig gebouw op Molenvliet, in de 18de

eeuw gesticht, dat eenmaal bewoond werd door de gouverneurs generaal Reinier de Klerk en Joan Siberg. De voordeur, besloten tusschen hooge pilasters met versierde kapiteelen, had aan de bovenzijde een fraai uitgesneden lichtpaneel en aan weerszijden drie ramen, terwijl de bovenverdieping er zeven telde. In 1898 diende het tot weeshuis van de Herv. Diakonie. Sedert werd het door de regeering aangekocht, in den oorspronkelijken toestand hersteld en ingericht tot hoofdbureau van het Mynwezen. Een dergelyk gebouw, later door de Weeskamer betrokken, was eenmaal het

heerenhuis behoorende tot het buitenverblijf *Be-rendregt*. Het bezat oorspronkelyk eene boven-verdieping, terwijl, in den tyd toen het bewoond werd door den raad van Indië D. J. Smith, een der zijvleugels diende tot eetzaal, de andere tot dans-zaal. Waarlijk, ook de huizen hadden *sua fata*!

Van de buitenverblijven echter, die eenmaal den roem van het oude Batavia uitmaakten en de vermaardheid van Amanus- en Tygersgracht, van den Jakatraschen en den Antjolschen weg, bleef nog minder over dan van de buitenplaatsen inden naasten omtrek van Amsterdam. De dichter Jan de Marre, die daar later op den Fluweelen Burgwal woonde, wijdde zijn hoogdravenden lofzang ook aan die verblijven van Bataviasche mandarijnen, met de regels

De Tygersgracht, waarop Batavia mag roemen,
En zich om dit sieraad de pronk van 't Oosten noemen,
Werd van ons eerst beschouwt, daar zy, zoo ryk bevrucht,
Een reeks Paleizen trots doet stygen in de lucht,
En prykt ten einde toe met schoone Bouwjuweelen,
Wier witte muuren en doorwrochte kapiteelen,
Verrykt en opgesierd met lijstwerk en festoen,
Beschaduwd door een dreef van eeuwig lentegroen,
Den geest des vreemdelings verbaazen door dien luister.

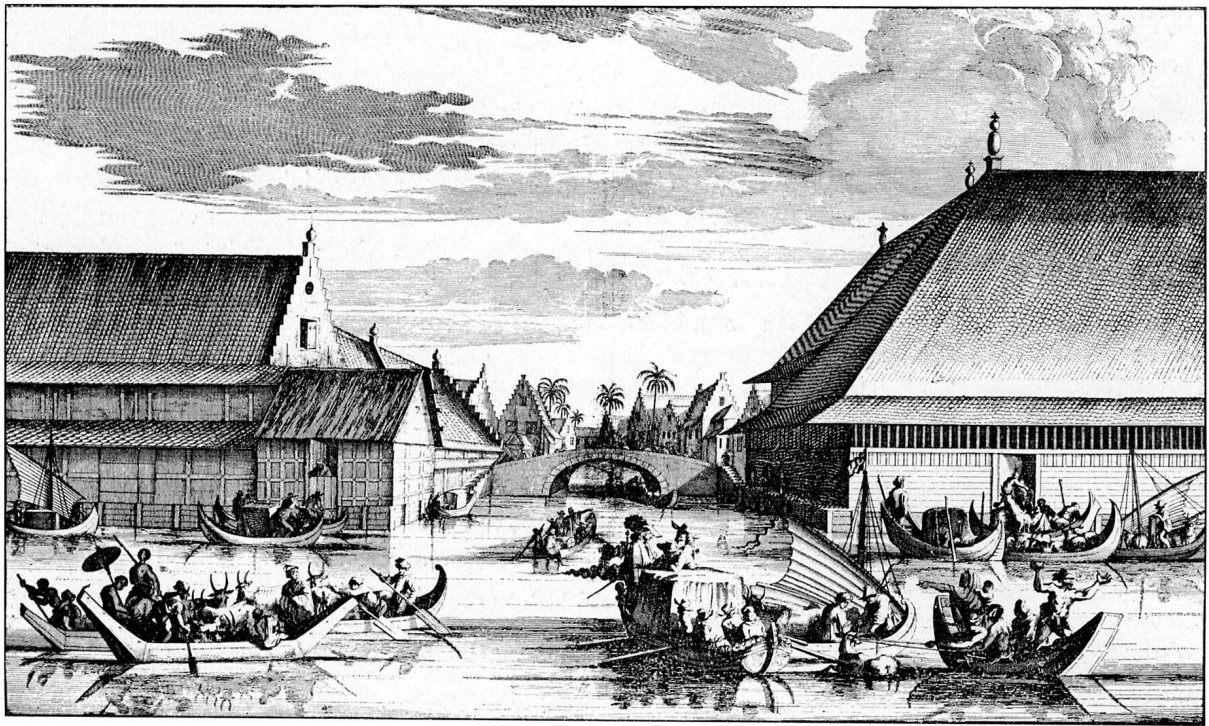
Zulk een „verbazend” huis was o.a. dat van den majoor der Papangers (stadssoldaten) Jan Michiels, in de wandeling genaamd majoor Jantje, dat nog in het jaar 1822 bewoond werd. Het was ingesloten door een ruim erf, met diepe slooten er om heen, en aan de voorzijde begrensd door een zwaar ijzeren hek en van afstand tot afstand geplaatste nissen, waarin levensgrootte uit metaal gegoten figuren den voorbijganger aanstaarden. Deze woning was in oosterschen stijl gebouwd, met twee verdiepingen, welke ruime zalen en vertrekken bevatten. Ze verbaasde inzonderheid door de veelheid van meubelen en huisraad, hier uitgestald, en door ongeveer vijftig pendules en andere uurwerken, met en zonder speelwerk. Daarvoor had majoor Jantje blijkbaar een zwak. Hij vertoefde echter het grootste gedeelte van het jaar op zijn landgoed *Tjitrap*, en zag naar zijn meubelpakhuis te Batavia niet veel om. Daardoor geraakte het al-

lengs in bouwvalligen toestand, en werd eindelijk voor afbraak verkocht en gesloopt.

't Zelfde lot onderging de spacieuze woning van den raad van Indië J. M. Baljee, een gewezen Leeuwarder weesjongen. Deze bewoonde onder het bestuur van Daendels een huis, of liever een complex van gebouwen aan den weg van Jakatra, waar de IJzeren Maarschalk bij zijn aankomst uit Nederland zijn intrek nam. Gelukkig niet voor langen tijd; Baljee verklaarde later van zijn gast dat deze een man was, met wien alleen de duivel zou kunnen omgaan. Het hoofdgebouw werd geflankeerd door twee uitspringende vleugels, welke een met marmer bevloerd voorplein insloten, aan de voorzijde afgeperkt door een fraai bewerkte balustrade met groote standbeelden. Het geheel werd omgeven door uitgestrekte plantsoenen. In 1819 en volgende jaren werden de meeste landhuizen aan dezen historischen weg („zoo oud als de weg van Jakatra”, placht men in Indië te zeggen) verlaten en afgebroken, dewijl de uitwasemingen van het steeds meer aanslibbend zeestrand er de lucht bedierven.

Eene uitvoerige beschrijving van de indeeling van zulk eene aanzienlijke heerenhuizinge met hare talrijke bijgebouwen gaf de gouverneur generaal Jermias v. Riemsdijk in den gelukkig bewaard gebleven brief aan zijn te Leiden studeerenden zoon, Met die beschrijving als leidraad kan men zich een tamelijk juist denkbeeld vormen van den „ommeslag”, die aan zulk een grootscheeps opgezet huishouden vast was. De voorname Compagniesdienaren en de vermogende particulieren schenen met het bestek hunner woningen zich de kratons der inlandsche vorsten ten voorbeeld gesteld te hebben. En met het huis stemde de inboedel overeen. Jan de Marre, die als gezagvoerder van het schip *Heesburg* onderscheidene oostinjereizen volbracht, zong in zijn indisch heldendicht *Batavia* van

welgeschikte zalen,
Vertrekken, daar de borst een ruimen aëm mag halen,
Daar 't Ambonsch Sakkerdaan elk tot verwondring wekt,
Het gloeiende vernis en balk en wand bedekt,

Afb. 12.

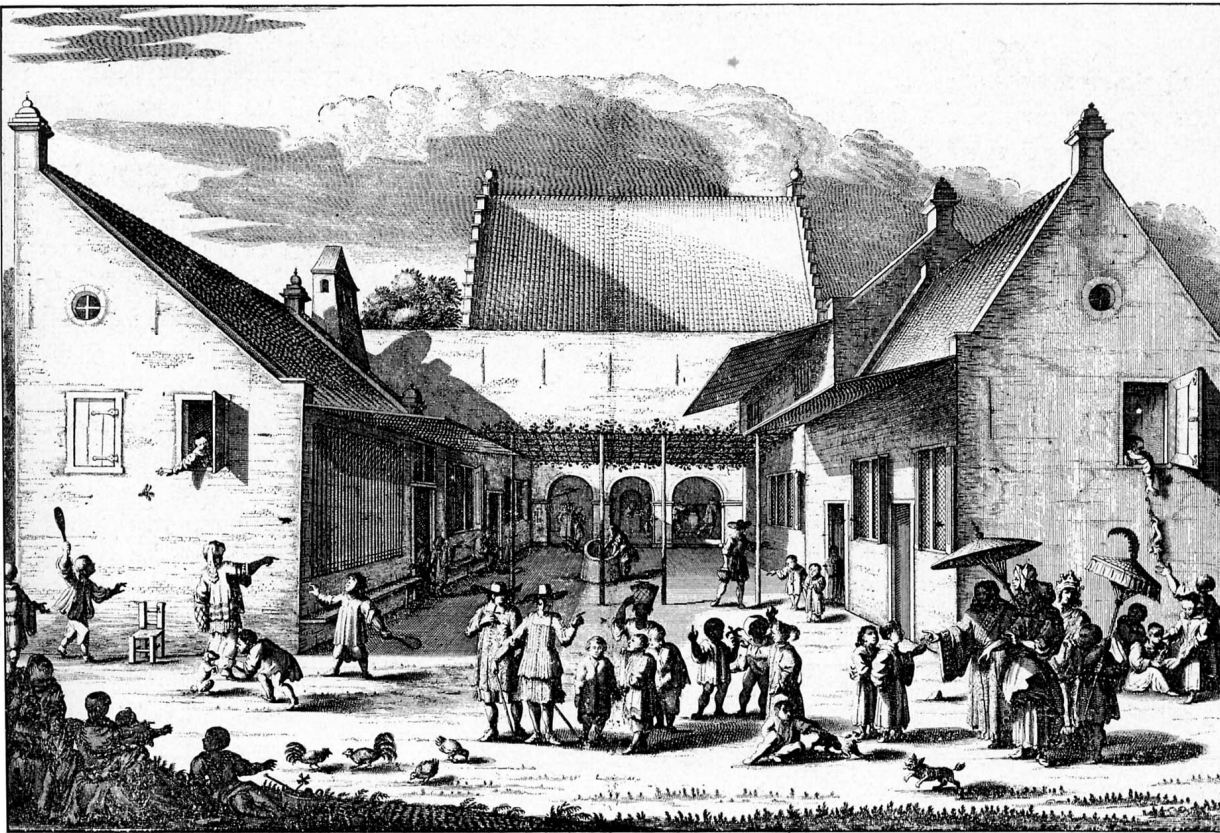
Oud-Batavia. Het Slacht ofte Vleeshal.

Het goud en zilver straalt door ruime galleryen,
Daar keus van kostlykheên om de eer bevallig stryden,
Die schoon ze een blyk zyn van der Burgren hoovaardy,
Een luister schenken aan den troon der Maatschappy.

Eene proeve van de inrichting en meubileering van zoo'n grootscheeps opgezet, of althans van een deftig oud-Bataviaasch woonhuis vertoonde de zg. „Compagnieskamer” in het Museum aan het Koningsplein.

In 1901 werden derwaarts overgebracht de betimmering en eenige versieringen van eene zijkamer van het huis, dat omstreeks het jaar 1730 gebouwd werd door den lateren gouverneur generaal G. W. baron van Imhoff. Te samen met het belendende perceel werd dit huis gebruikt, tot het jaar 1755, als Académie de Marine. Later schijnen beide tot Heerenlogement gediend te hebben. Een passende inboedel, ten deele hollandsch, ten deele indisch, werd er bij gezocht; op dezelfde wijze als dit b.v. in het Rembrandthuis te Amsterdam geschiedde. Behalve door lijstwerk waren de gestu-

kadoorde wanden onversierd; het oude Batavia kende geene olieverfschilderijen, gobelins of muurschilderingen, somtijds een beschilderde zoldering. Van het balkenplafond daalde een oudhollandsche koperen lichtkroon, terwijl de lichtpaneelen boven de deuren zich door fraai houtsnijwerk onderscheidden. Evenzoo de gebogen kap van een groote glazen kast, welke antiek glas- en porseleinwerk bevatte. Massieve stoelen en banken van gesneden ebbenhout waren om een dito tafel met gedraaide pooten geplaatst; de Chineesche schrijnwerkers van Batavia leverden in dit opzicht trefelijk werk. Ook het ruime ledikant, ofschoon hier niet op z'n plaats, bestond bijna geheel uit gesneden ebbenhout en was overdekt door het onmisbare muskietengordijn. Tegen een der muren zag men een oudhollandsche staande klok, een kastje op gedraaide pooten en daarboven een uitgesneden wandplank met een drietal porseleinen borden. De raamblinden waren opmerkelijk door hunne overvloedige, met verguldsel belegde orna-

Oud-Batavia. 't Weeshuys.

Afb. 13.

menten. Op een ouderwetsch guéridon was een hooge glazen beker geplaatst; op de tafel een paar doozen van gedreven metaal, herinnerende aan den tijd waarin de vaak zeer kostbare sirihdoozen bij de indische dames algemeen in zwang waren. En in verband daarmee zouden hier niet misplaatst zijn geweest een paar van die hooge koperen kwispeldooren, waarmede de teekenaar Heydt de receptiezaal van den gouverneur generaal Adriaan Valckenier stoffeerde.

Eene dergelijke inrichting zou men intusschen eerder aantreffen in de „gragt paleizen”, aan welke de Marre zijne zangen wijdde, dan in de woningen van het gros der burgerij. Ofschoon in den tijd toen Batavia nog een „eerlyck tuchthuis” werd genoemd, een ieder aan den boom met spaansche maten trachtte te schudden, zoo vereischte het toch een aanzienlijk inkomen een „thuyn” buitendestad

aan te leggen, en dien te onderhouden. De meesten hadden zich te vergenoegen met een der ouderwetsche huizen van de onder Coen en zijne opvolgers gebouwde stad. De reiziger Stavorinus, die in de jaren 1768 en 1769 Batavia bezocht, schreef daarover:

„De huizen zijn op Batavia doorgaans zeer luchtig opgebouwd van gebakken steen en van buiten meest overal met kalk wit gepleisterd en van engelsche schuiframen voorzien. Van binnen zijn zij meest allen in denzelfden smaak verdeeld, en genoegzaam enkel; hier en daar vindt men nog wel eens een dubbel huis, maar zeldzaam. Wanneer men de deur intreedt vindt men een smalle gallerij, en aan den eenen kant een zijkamer; daaraan volgt een groot langwerpig vertrek, dat zijn licht van een binnenplaats ontvangt, welke in dit vertrek inschiet en 't zelve ongeregeld maakt; dit wordt

Afb. 14.

de gallerij genoemd en dient tot dagelijksch verblijf van 't huisgezin en om te eten; de vloeren zijn met groote vierkante donkerroode steenen (tegels) belegd; behangsels vindt men er niet, maar net gepleisterde witte muuren.

„De meubels bestaan in eenige armstoelen, twee of drie canapé's en veel spiegels, daar de Europeezen in deze gewesten zeer op gezet zijn. In de lengte van deze gallerij hangen verscheiden kaarskroonen en lampen op een rij, die des avonds ontstoken worden. Aan het einde van dit vertrek staat gemeenlijk de trap, waarmede men naar de bovenvertrekken gaat. Zes of zeven trappen opgegaan zijnde heeft men een opkamer, die boven de dispens of kelder is waarin de provisie van wijn, bier, boter, enz. geborgen wordt. Boven zijn de huizen bijna als beneden, doch met weinig meubels voorzien, men maakt aldaar zooveel werk niet van opgesierde vertrekken als in de Nederlanden, alles dient tot dagelijks gebruik. Achter deze gallerij zijn de vertrekken voor de slaaven, de combuis of kookkeuken, enz. Weinig huizen zijn er, die een tuin hebben; in verscheiden vindt

Brug Passer Bahroe en Chineesche huizen. Weltevreden.

men nog gevlochten rottingraamen in plaats van glazen, voor de luchtigheid”.

Met dit type van twee-verdiepingshuizen werd gebroken toen de nieuwe wijken op Molenvliet, Rijswijk, Weltevreden, Noordwijk enz. werden aangelegd. De grondprijzen waren daar aanvankelijk nog gering, en men zocht het, gemakshalve, liever in de breedte dan in de hoogte — trappen klimmen was anti-indisch. In de tweede helft der 18de eeuw werd de drang „naar boven” (d.i. land-inwaarts) steeds grooter, en in verband daarmee de oude stad steeds meer ontvolkt. De huizen aldaar en de bij het zeestrand gelegen „thuynen” of hofsteden daalden gestadig in waarde. Eindelijk werd onder het bestuur van Daendels (1808—1811) de exodus haast algemeen. Een ieder, die kon, ontvluchtte het spook der malaria op hooger gelegen terrein. De nieuwe huizen werden nu gebouwd zonder bovenverdieping, met open galerijen, en de bijgebouwen op eenigen afstand van het hoofdgebouw. Voorts met een erf vóór en achter, 't liefst rondom het heele huis. Het veranda- en het pendopsysteem werd bij dezen aanleg gehuldigd; eindelijk

deed men zijn voordeel met den bouwtrant der inheemsche aanzienlijken. Doch de bouwmeesters dier dagen, veelal *pauvres sires* in hun vak, hielden nu ook uitsluitend rekening met de eischen van het indisch klimaat en het indisch comfort; de eischen van de schoonheidslijn werden daarvoor ter zijde gesteld. En geen wonder! van een os kan men niet meer verlangen dan rundvleesch, wat kon men verwachten van een gewezen opzichter van de genie, van een metselaarsbaas of timmerman-aannemer? Gezwegen nog van het stumperig inlandsch werkvolk, waarbij alleen Chineesche ambachtslui somtijds goed werk leverden.

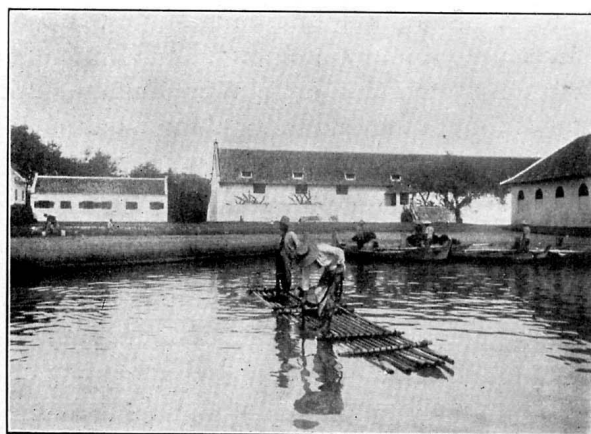
Later, in 1860, veroorzaakte de afschaffing der slavernij dat het aantal dienstbaren in de omslachtige indische huishoudens merkbaar inkromp, en daarmee ook onnoodig werden de vele slavenbarakken, welke op de erven gebouwd moesten worden. Gouverneurs generaal, raden van Indië, groote landheeren, rijke kooplieden enz. bezaten niet zelden 2 à 300 van zulke „lyffeigenen” (gelijk de euphemistische term luidde) ofschoon die veelal verdeeld waren over meer dan een woning of buitenverblijf. En hoewel rijst hun hoofdvoedsel was, zoo veroorzaakte het buitensporig groote aantal, de noodzakelijke kleeding, het toezicht, de geneeskundige behandeling enz. den eigenaar toch aanzienlijke uitgaven.” Groot is het hof, veel moet er af”, kon ook hier gezegd worden. Menig op groote schaal aangelegd buitenverblijf, waar de slaven en hunne gezinnen tot allerlei landbouwwerkzaamheden en huiselijke diensten geëmployeerd werden, leverde een tafereel op als waarvan vader Cats had gezongen:

Ick sach'er eters overal,
Ick sach'er paerden op het stal,
Ick sach'er koetsen twee of dry,
Ick sach'er raeuwe gasten by,
Ick sach'er honden in het kot,
Ick sach'er jagers om het slot,
Ick sagh oock vliegers daer ontrent,
En grage vogels sonder endt,
Ick sach'er jongens vreemt gekleet,
Tot slimme rancken uyt-gereet,
Ick sach'er kocks in groot getal,
En knechts en meyssens over-al,

Ick sach'er ick en weet niet wat,
Dat al met grage tanden at. Enz.

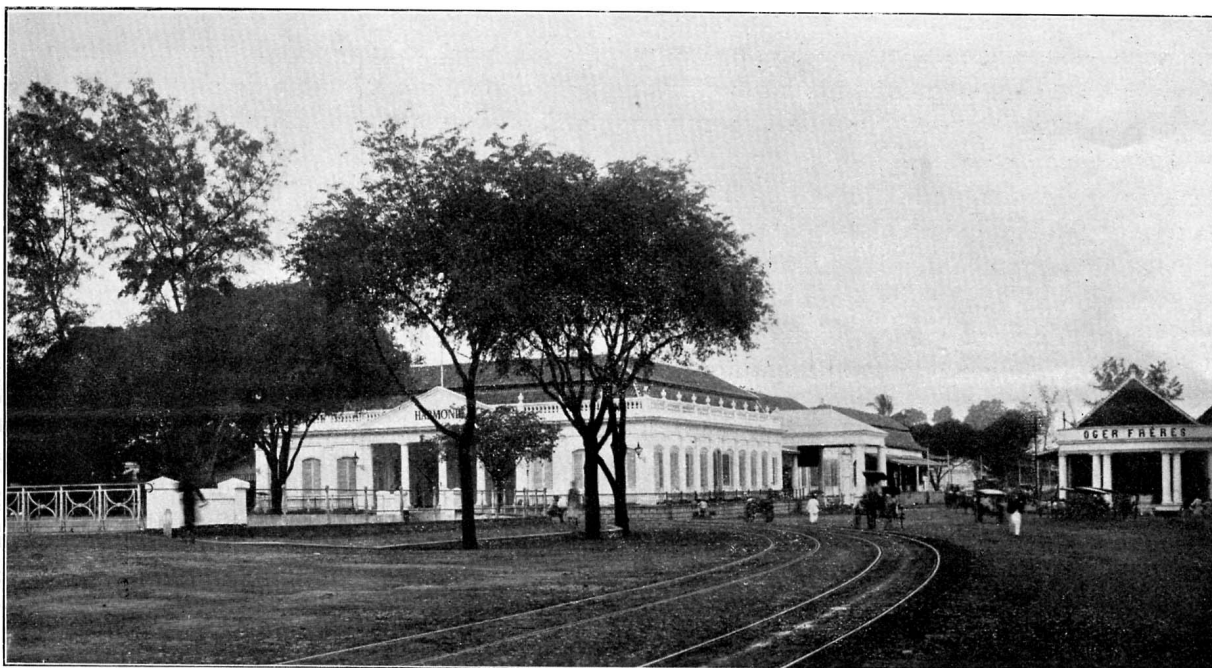
Bij de ontruiming, daarna de slooping van zoo veel somptueuse landelijke verblijven langs de deftige grachten en de buitenwegen van de oude stad verminderde ook die drom van dienstbaren; de bijgebouwen in de nieuwe wijken waren van bescheidene afmetingen, vergeleken bij het in twee verdiepingen opgetrokken slavenlogies onder de O.I. Compagnie. En dewijl zij steeds achter het hoofdgebouw, ter zijde van een ruim erf gelegen waren, terwijl het welige tropische groen veel *minutiae* aan het oog onttrok, zoo schaadden deze onaesthetische bijgebouwen ook niet aan de physionomie van de indische villa uit een lateren tijd. 't Behoefde ook waarlijk niet; zelfs de kapitale huizen die later op Rijswijk en Molenvliet, op Weltevreden en 't Koningsplein verrezen, misten stijl en architectonische versiering. Busken Huet, die zelf een ruim en aangenaam huis in de buitenwijk Kramat bewoonde, schreef in 1870 aan een vriend in Holland:

„Haal de witkwast over de muren eener Zeeuwsche en Groningsche boerenhofstede met laag afhangend dak, en gij weet hoe eene Bataviasche villa van tweehonderd gulden huur in de maand er uitziet — van achteren. Om haar ook van voren daarop te doen gelijken, behoeft gij aan uwe hofstede slechts een breede vooruitspringende

Afb. 15.

Oud-Batavia. Coll. F. D. Cochius.

Afb. 16.

Societeit Harmonie. Weltevreden.

stoep van twee of drie treden te metselen, op den achtergrond dier stoep eenige dikke pilaren te doen verrijzen, en over hare voorzijde eene op vier margere ijzeren stijlen rustende marquise te spannen. Bovenkamers treft men hier in den regel evenmin aan als op het platteland in Zeeland en Groningen. Gedurende de drooge maanden van het jaar dient uw zolder tot een speelplaats voor ratten; gedurende de natte maanden is zij een zeef, waardoor de regen nederzippelt op uwe meubelen, in uwe boekenkast en in uw ledikant. Ook de fraaiste en best ingerigte huizen te Batavia beleedigen het oog door hunne slechte proportiën, hunne onmogelijke lijnen en hunne stijllooze sieraden".

Evenwel, er waren uitzonderingen. De residentswoning, het huis van den chef van den geneeskundigen dienst, dat van den legerkommandant en nog menige aanzienlijke woning op het Koningsplein, Kebon Sirih en elders zouden den nieuweling, die alleen op Huet's voorstelling wilde afgaan, de afwijkingen daarvan spoedig doen opmerken. Zooveel alleen mocht gezegd worden, dat men hier alle vergelijking met europeesche

bouwkunst achterwege moest laten. Ofschoon prof. Veth die indische huizen nooit zag was niettemin juist zijne opmerking dat, hoe vriendelijk en verlokkend ze er ook uitzien te midden van de fraaie boomen en bloemperken, vooral wanneer 's avonds uit de galerijen en veranda's een helder licht den weg bestraalt, die woningen toch alle verscheidenheid missen van architectonische motieven. En dat ze, alleen reeds door de noodzakelijkheid om ze zoo min mogelijk boven den beganen grond te doen rijzen, den bouwmeester verstoken laten van de gelegenheid om het grootsche en indrukwekkende der monumentale huizen van de groote steden van Europa op zijde te streven. Zelfs de openbare gebouwen misten het artistieke karakter, waardoor ze in Europa zich zoo vaak onderscheidden; hunne physionomie bleef vreemd aan de werken der beeldende kunst. De regeeringsgebouwen (het Groote Huis, het Stadhuis, het z.g. paleis op Weltevreden, de militaire en justitieele gebouwen) waren opgevat in een vlakken, nuchteren stijl; bijkans een kazernestijl. De voornaamste societeiten waren uitwendig als

groote woonhuizen aan te merken. Soms was in de onmiddellijke nabijheid eenige versiering aangebracht, welke de stijfheid van het gebouw daarachter eenigszins verzachtte. Aldus het standbeeld van J. P. Coen vóór den reusachtigen gevel van het Groote Huis, aldus de bronzen olifant vóór het Museum op het Koningsplein, de fontein vóór de societeit *Concordia*, enz. De oudere societeit, *De Harmonie* op Rijswijk, was evenzeer ontbloot van eenig architectonisch sieraad. Deze laatste dagteekende reeds uit den tijd van Daendels; een tijd van economischen druk, die allerminst gunstig was voor den opbloei der schoone kunsten. Ofschoon de kolonie toen reeds bedreigd werd door de invasie, welke haar gedurende vijf jaren tot een Engelsch wingewest zou maken, wilde de maarschalk de werken des vredes niet geheel tot stilstand brengen, en trad in overleg met de leden der reeds bestaande burgersocieteit tot stichting van een nieuw gebouw. In het *Ned. Ind. Plakaatboek* sprak hij zich daarover uit:

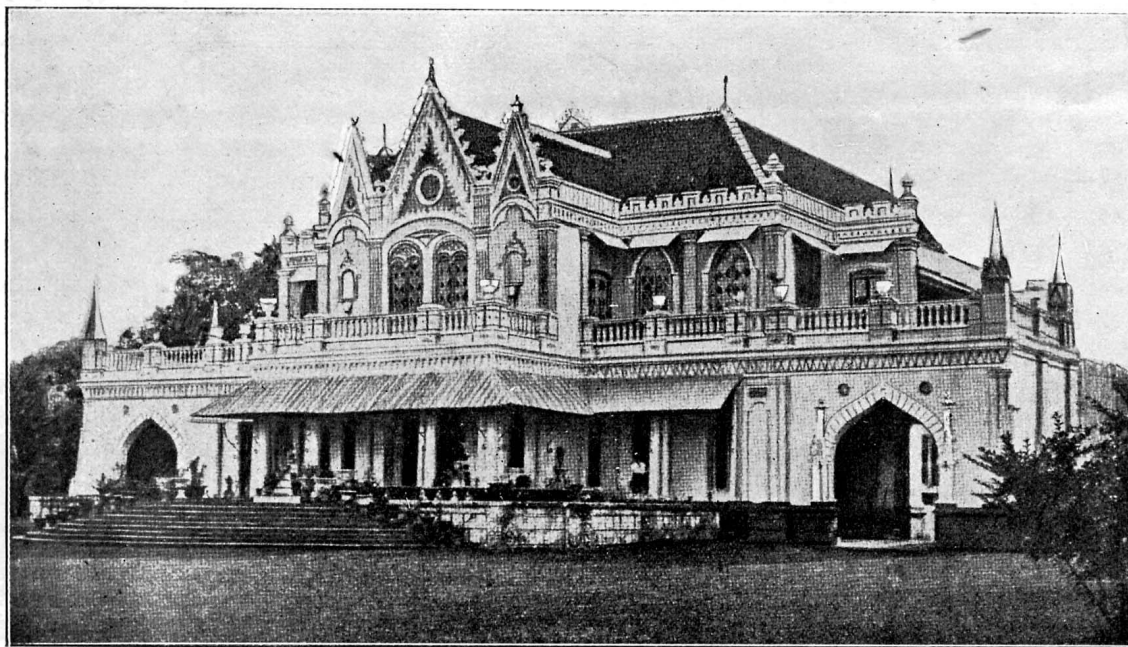
„Onder de middelen, die ik van tijd tot tijd aanwend om de ingezetenen dezer hoofdplaats te engageren de bewoning der stad Batavia en de nabijheid van dezelve te verlaten, en zich meer en meer op een bekwaamen afstand daarvan te etablisseren, waar men een gezonde lucht inademt en den invloed der pestiale, eigenlijk gezegd Bataviasche lucht niet te vrezen heeft, is mij mede dienstig voorgekomen de verplaatsing van de societeit, welke om de wille van deszelfs tegenwoordige, lugubre en in de besmetting van den Bataviaschen dampkring deelende situatie maar door weinige van de eerste ambtenaren wordt bezocht, en voor degeenen, die nog daarvan leden zijn, een gevaar voor hunne gezondheid oplevert.”

Men liet toen het oog vallen op een terrein aan den grooten weg van Rijswijk naar Tanah-Abang, en begrootte de kosten op 75 à 80.000 rijksd. papieren geld, welke som door de Weeskamer op hypotheccair verband werd verstrekt. Voorts gaf de regeering een deel der materialen, nl. de koraalsteen afkomstig van de gesloopte stadsmuren, en in 1814 was het nieuwe gebouw voltooid. Daen-

dels was toen reeds vertrokken en de Britsche vlag wapperde op het stadhuis van Batavia, maar het gebouw werd daarom niet minder feestelijk ingewijd. Het bezat ruime, luchtige zalen, die meermaalen het tooneel werden van schitterende bals, recepties en concerten. Vooral de feesten op 's konings verjaardag muntten uit door hun officieelen luister, door de veelheid en de schittering van toiletten en uniformen, waarbij de kleurige fantastische kostuums van de officieren der Chineezen en Arabieren schilderachtig afstaken.

Achter het gebouw bevond zich het zg. Genootschapshuis, waar vroeger het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen zijne vergaderingen hield; waar het ook zijne verzamelingen van oudheden, naturaliën, enz. bewaarde. Sedert verhuisde deze vereeniging naar een eigen gebouw op het Koningsplein, en de ontruimde lokalen werden tot gouvernementsbureaux ingericht. De societeit was ruimschoots voorzien van biljarten. Onder het bestuur van Raffles had men er zelfs een kolfbaan; een uitspanning die echter te veel inspanning vorderde, immers in een tropisch klimaat, dan dat ze in dit land ooit populair zou worden.

Doch hoe voordeelig het inwendige zich ook voordeed, vooral bij avond in de schittering van een feestelijke verlichting, uitwendig behoorde *De Harmonie* geenszins tot de gebouwen, welke Batavia het recht zouden geven zich koningin van het Oosten te noemen. Bij zooveel eenvormigheid in den stijl was het kwalijk te verwachten, dat de logementen zich zouden onderscheiden door een bouwstijl, die hen eenigermate op gelijke lijn zouden stellen met europeesche palace-hotels. Veelal bestonden ze uit groote woonhuizen, welke door diverse aanbouswels en dépendances voor hunne bestemming werden geschikt gemaakt. Evenwel verrezen er enkele hotels, bij wier opbouw gestreefd werd naar eenig architectonisch schoon, en die een bouwtrant poogden in te wijden welke, ofschoon sober, niet uitsluitend praktisch was. Aldus het Hotel des Indes, dat door het architectenbureau Cuypers & Hulswit herbouwd werd tot een

Afb. 17.

Huis Raden Saleh.

complex van paviljoens. Van het traditioneele éénverdiepings-stelsel werd hier afgeweken en de fel-witte gevelkleur, berekend op de terugkaatsing van het zonlicht, verzacht tot roomkleur. Intuschen werden ook hier de gevels eenvoudig opgevat en daaraan alleen die motieven aangebracht, welke uit een praktisch oogpunt wenschelijk waren. Aanzienlijke kosten waren daarmee gemoeid; voor een gebouw, acht dubbele kamers bevattende en gelegen aan eene doorlopende voor- en achtergalerij, werd eene som van f187.000 besteed, voor de meubileering van het geheel f18000. Voor het meerendeel der meubels gebruikte men het deugdzame djati, eene houtsoort die ook aan de europeesche meubelindustrie niet vreemd bleef. Althans, wanneer dit identiek was met het sakkerdaan, waarvan door oude schrijvers herhaaldelijk gewag werd gemaakt. Door Commelin b.v., die onder de bezittingen van de synagoge der Portugeesche joden te Amsterdam melding maakt van „een groote Sackerdane houtse kas, seer treffelyk versiert met sny-werk, colommen en andere cie-

rage”. In het Kastenmakerspand, op den hoek van de Olieslagerssteeg en de Kalverstraat, waren kasten van dit hout tentoongesteld, en aan de Waag te Amsterdam werd daarvan in 1763 hetzelfde waaggeld geheven als van sandelhout. Sommigen leidden dit sakkerdaan af van de plaats Soekadana, op Borneo; in Nederland noemde men djati als identiek met het Engelsche *teak*, maar gaf er den naam aan van kiatenhout of kajaten (*kajoe djati*). Dichters als de Marre en Antonides repten er van in hunne zangen; de laatste waar hij in *De IJstroom* de inrichting en betimmering beschreef van de patriciërshuizen op de Heerengracht:

Daer d'eik het hoofd verschuilt voor 't gloeiend sakerdaen,
De vuure balk zich kleet met blinkende ebbenzoomen,
De ceder, op 't geluit van Liban afgekomen,
In beeldwerk zich herschiep, en galerij-feston. Enz.

In Indië echter werd dit hout algemeen voor verschillende meubelstukken gebezigd, en inzonderheid eigende het zich voor hotelmeubels, die vaak een stootje te verduren hadden.

Waarschijnlijk ontbrak het huisraad van deze ma-

Afb. 18.

Batavia Oude stad. Firma Maintz & Co.

richtingen had aangetroffen. Er waren intusschen enkele uitzonderingen; zoo schreef Bratayoedho in zijne *Feiten*, dat de badkamer met latrine van het residentiehuis te Kediri den lande op ongeveer f 8000 was te staan gekomen. Daarvoor kon men wel iets deftigs hebben; een „waschplaats”, gelijk Valentijn die inrichtingen noemde, den Grooten Turk waardig. Onder de O.I. Compagnie hadden althans de aanzienlijken voor eene bekwame badinrichting gezorgd. Over de buitenplaatsen aan den weg van Jakatra, die aan de achterzijde op de rivier uitkwamen, schreef de Duitsche reiziger von Barchewitz (die zijne niet geheel vertrouwbare opgaven van zijn landgenoot Langhansz had):

„In einem jedweden Garten hat man auch sonderliche Bade-Häuser, welche absonderliche Gemächer oder Fächer (afgeschoten ruimten) haben, von

unten und rundum sind sie mit den schönsten Porcellanen-Tafeln (muurtegeltjes) ausgesetzt. und weil eine Riviere oder Flusz meist hinter den Gärten herfleust, so kan man allezeit das schönste und klarste Wasser in dieselbigen ein und wieder auslauffen lassen; denn das Baden in frischen Wassern ist in gantz Indien sehr gebräuchlich und eine rechte Gewohnheit dasz man sich aufs wenigste alle Wochen einmahl und mehr badet, welches auch wegen des vielen Schwitzens von nöthen ist, und wie wir in unsern Bädern Seiffe gebrauchen, so bedienet man sich hier des Weissen von Eyern und Lemonen oder den Safft davon, welches so wohl Haut als Haare vom Schweisse reiniget.” Vele Europeanen en europeesche vrouwen baadden zich destijds in de rivier achter een soort van staketsel, of ook zonder dat, derhalve geheel op

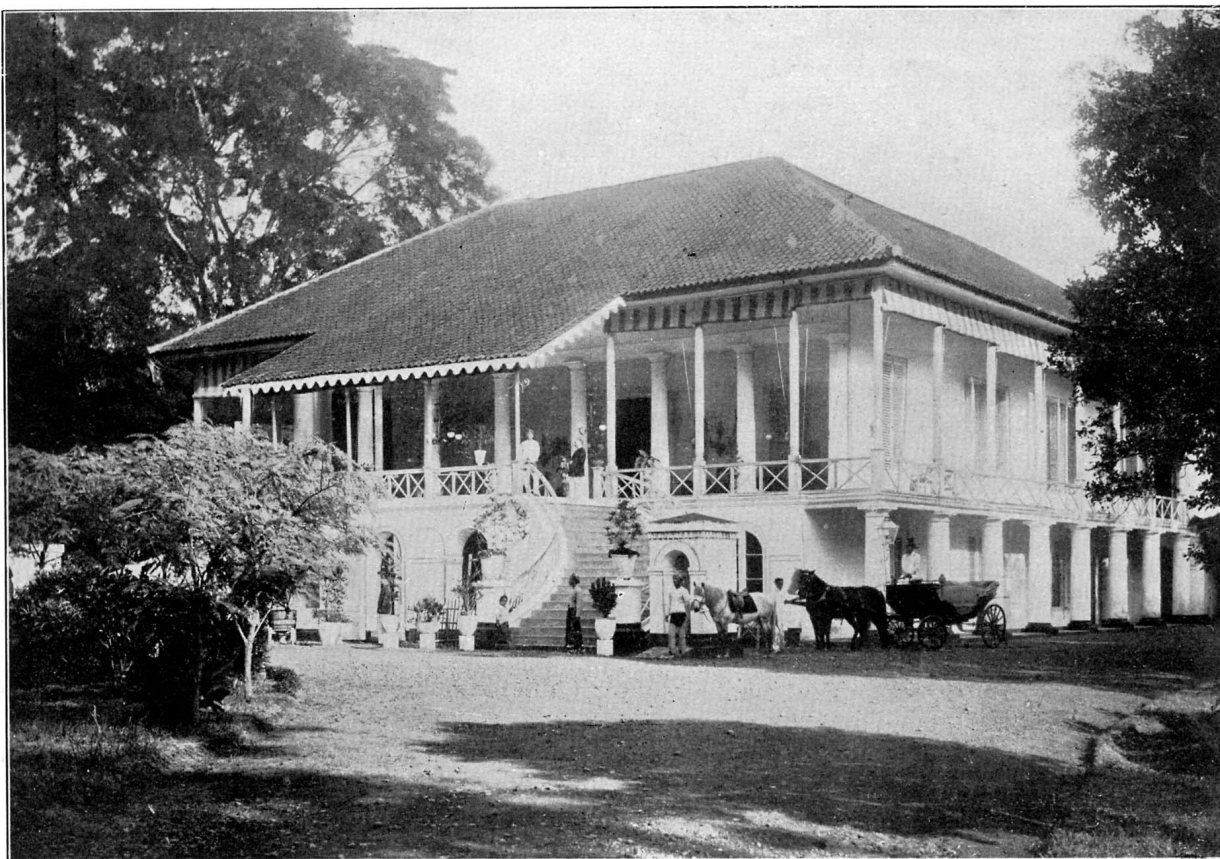
Residentwoning. Weltevreden.

Afb. 19.

z'n inlandsch. Een der oostindische-inkt-teekeningen van den majoor Rach vertoont een Europeaan, die zich aankleedt boven een trap aan de Amansgracht, aan wier troebele wateren hij zooeven ontstegen is, terwijl een ander, die zijn toilet reeds voleindigd heeft, in een lange gebloemde kabaja en met een gouwenaar in den mond op den kant staat.

Somtijds kwam een ondernemend burger, die de plaatselijke gelegenheid in zijn voordeel had, op het denkbeeld eene openbare badinrichting te stichten en daaraan 'n soort van schafthuis te verbinden. In 1809 had zekere Louis Callé bij advertentie bekend gemaakt „den aanleg van publicque baden ten zijnen huise in de Nieuwpoortstraat binnen deze stad, alwaar bij de daartoe geschikte bediening een ieder naar verkiezing ook van eenige

ververschingen kan gedient worden". Op zijn rekest werd hem daartoe verlof verleend door de bank van schepenen, mits hij met z'n vloei bare ververschingen den herbergiers, die hun pacht moesten opbrengen, geen schade deed. En in een project van het jaar 1813 voor een hotel op Goenoengsari, uitgaande van zekeren Villeneuve, las men: „il y aura des bains pour l'agrément des personnes logées dans la maison seulement". Volgens den Britschen veroveraar van den O.I. Archipel, lord Minto, had in 1811 ieder huis te Batavia, voor zoover aan het water gelegen, een boven het kanaal uitgebouwde „zitsteyger", van waar een trap naar den waterkant afdaalde. Hier was een zekere oppervlakte afgeperkt door een staketsel, waarbinnen zoowel meesteres als dienstmaagd (op verschillende uren) een bad nam. Echter diende

Afb. 20.

Woning chef Geneeskundigen dienst. Weltevreden.

dit staketsel meer om het drijvend vuil, dan om onbescheidene blikken af te keeren, want, schreef hij: „here you may behold the handmaids of Diana sporting on and under the wave in sight of all passing Actaeons”. Zoo deed het riviergezicht zich des ochtends voor; des avonds liet men stoelen brengen naar den uitbouw boven het water, waar de dames dan in de koelte een luchtje konden scheppen, „and sit with their beaux in conversation and repose”.

Naar het schijnt bekwamen de badkamers, waar men zich door een schepbad uit een gemetseld reservoir verfrischen kon, eerst onder het Engelsche tusschenbestuur hun vaste plaats in de bijgebouwen der europeesche woning. En dit gebruik bleek zooveel duurzamer dan de eveneens door de Engelschen ingevoerde *punkah* en *hookah*, als wilde

men hun stelregel erkennen dat „cleanliness is next to godliness”.

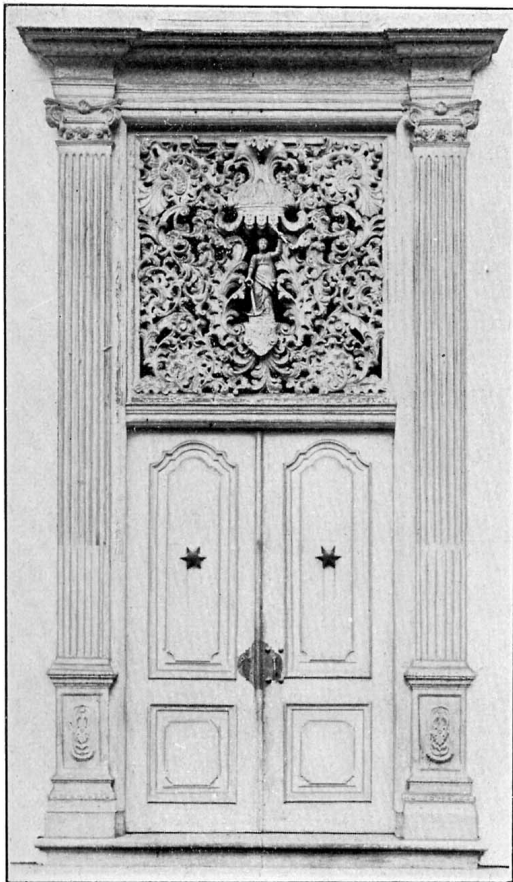
Hoezeer die lage indische huizen den vreemdeling weinig imponeerden, het inwendige daarvan stemde hem allicht gunstiger, doordien de vertrekken zelve veelal ruim en luchtig waren, berekend op koelte en luchtverversching. De Fransche reiziger J. Chailley-Bert schreef daarover ten jare 1900:

„Très peu de maisons à étage; dans tout Java on les compte par unités, au plus par dizaines. Un simple rez-de-chaussée surélevé de quelques pieds, mais des pièces hautes, vastes, aérées, lumineuses, qui chez nous ne s'ouvriraient qu'aux heures de réception et qui là-bas abritent la vie de chaque jour”. En ook over het plan van aanleg, dat van het nieuwere Batavia een uitgestrekte tuinstad maakte, oordeelde deze reiziger alleszins gunstig, met de regels:

„Pour nous, une ville est un amas de maisons pressées les unes contre les autres; des rues, droites ou sinueuses, formant une suite continue de murs, de portes ou de boutiques, avec, de place en place, quelques arbres rabougris, qui se cachent comme s'ils redoutaient la hache et la cognée. A Java, une ville est un parc, avec des avenues, des espaces libres, pelouses ou bosquets, et çà et là, suivant un alignement que dissimule une végétation extrava-

gante, des maisons, jardin devant et jardin derrière, soustraites au regard du passant. Et partout des arbres”.

Meerdere reizigers hebben zich met dien lof vereenigd, hebben alle recht doen wedervaren aan de voordeelen door de natuur hier verleend, tegelijk dat zij een beteekenisvol stilzwijgen bewaarden over de werken der menschelijke kunst. Het was der europeesche samenleving in Indië tot niet gering voordeel dat zij, de fouten van het voorgelacht verbeterend, hare woningen in overeenstemming bracht met de eischen der hygiene; dat zij, hoezeer tamelijk laat, haar voordeel deed met de lessen der ervaring en zich van een moerassig, koortswekkend strand naar hooger grond verplaatste. Oud-Batavia is tot *ville morte* geworden, het nieuwe strekt al verder en verder hare villakwartieren uit in de richting dier Blauwe Bergen, welke een zoo machtigen achtergrond vormen voor het panorama der stad. Thans is het woord aan de westersche kunst om het europeesche woonhuis te voorzien, behalve van de vereischte gemakken, van de architectonische schoonheidslijnen, van die sieraden der bouwkunst, welke Batavia's ouden naam van „Koningin van het Oosten” niet geheel overdreven zullen doen schijnen. En het streven in die richting begint zich te openbaren; al zal het zeker nog lang duren alvorens het hoofdkwartier van Neêrlands” mogentheyd” in het Oosten evenzeer zal uitmunten door de werken der kunst als door de werken der natuur; alvorens daarvan gezegd mag worden met de regels van Voltaire:

Afb. 21.

Deur Bureau Mijnwezen.

Et l'art, ornant depuis sa simple architecture,
Par ses travaux hardis surpassa la nature.

